

K DISKUSII O VZŤAHU FILOZOFIE A TECHNICKÝCH VIED

KAROL HÁJEK

Nie je zvláštnosťou, ak prebiehajúca diskusia o otázke profilácie výučby filozofie na vysokých školách rieši problém vzťahu filozofie a špeciálnych vied. Neprekvapuje to najmä na vysokých školách technického smeru, kde je tento problém zvlášť komplikovaný a v mnohom ešte neujasnený. Preto sa nezriedka možno stretnúť i s nesprávne domýšľanými názormi, a to jednak s modifikáciami pozitivisticky ladeného postoja inžinierov k marxistickej filozofii, jednak s vulgarizujúcimi hľadiskami, ktoré úlohu filozofie vo vzťahu k technickým vedám absolutizujú. Živelné úvahy tu majú raz podobu odmietavého postoja inžinierov k filozofii, inokedy podobu snaženia filozofov „zafažkať“ filozofiu funkciami, ktoré sú jej cudzie.

V krátkom príspevku k polemike o tejto otázke sa mienim dotknúť práve jedného z vulgarizujúcich prvkov v interpretácii vzťahu filozofie a technických vied, ktoré sa prejavujú v snažení spájať filozofiu s technickými vedami na základe svojoľnej explikácie vzťahu technických a filozofických kategórií a zákonov. Najmä deformácie tohto druhu bývajú častým prameňom pozitivistických recidív v myslení našich inžinierov. Mám tu na mysli vulgarizujúce prvky vo vysvetľovaní filozofickej podmienenosti technických vied, vyplývajúce z teoreticky neoprávnenej prílišnej „horlivosti“ v boji proti jednostrannému empirizmu v technických vedách. Najbežnejšou odrodou takejto horlivosti bývajú zjednodušené úvahy o filozofickej podmienenosti technickej praxe, nekompetentná manipulácia s filozofickými direktívami, neadekvátne operácie pojmom filozofia alebo materializmus v inžinierskej praxi. Informovaný a súdny inžinier takéto omyly neprijme, ale menej erudovaného inžiniera môžu chyby tohto druhu od marxistickej filozofie i celkom odradiť.

O tom, že takéto nedostatky tu ešte sú, svedčia nielen organizované konzultácie a diskusie pri jednotlivých útvaroch na vysokých školách, alebo v Slovenskej akadémii vied, ale i jednotlivé články v našich kultúrnych časopisoch, v poslednom čase zvlášť pri hľadaní vhodnej koncepcie profilácie výučby filozofie na vysokých školách technického smeru. Na ilustráciu možno uviesť ináč podnetný článok Fr. Chorváta, uverejnený prednedeľným v Pravde pod titulom *Filozofia a inžinieri*. Nepochybne nemožno poprieť autorovu pozitívnu snahu zdôrazniť význam filozofie pre inžiniera. Správne hovorí, že „inžinier nie je len akýmsi odborným príslušenstvom neživého výrobného zariadenia, ktoré je, ako vieme, ľahostajné voči triedam, ba aj voči ľuďom a spoločnosti vôbec“.¹ Treba naozaj súhlasiť, že socialistický inžinier je viac než živý nespooločenský inventár výroby, od inventára výroby sa odlišuje tým, že vo svojom odbore sa stáva uvedomelým účastníkom spoločenských premien.

¹ Pravda, Bratislava 27. januára 1965.

V tejto súvislosti je správne snaženie dokazovať, že uvedomelý postoj k úlohám socializácie musí byť i teoreticky fundovaný, zabezpečený nielen skúsenosťou, ktorá vyplýva priamo z praxe technických alebo prírodných a spoločenských vied, ale aj rešpektovaním teoretickej skúsenosti spracúvanej za hranicami technických a ostatných špeciálnych vied. Takéto úsilie autora článku však stroskotáva na príliš voľných a nesprávne zdôvodnených formuláciách, v ktorých sa pojem použiteľnosti filozofie v inžinierskej praxi zjednodušuje a deformuje. Nepochybne treba súhlasiť s myšlienkou, že „žiadan inžinier sa vo svojej práci nezaobíde bez filozofickej pozície“. Možno prijať i tvrdenie, že „teoretické, prírodovedecké a technické vedomosti visia vo vzduchu, ak sa neopierajú o vedecký filozofický základ“. No k takejto, v princípe správnej myšlienke treba poznamenať, že aj ona „visí vo vzduchu“, ak sa jej platnosť dokazuje banalitami alebo vulgarizáciami.

V článku sa píše: „Nik predsa nepovie, že možno napríklad problémy pevnosti a pružnosti materiálov, energetické bilancie atď. chápať inak než materialisticky.“ Je to banalita, ktorá inžinierovi nič nepovie, a z hľadiska filozofie je to vulgarizácia. Ide tu o pojmy, ktoré nemajú priamy vzťah ani ku kategoriálnej filozofickej otázke pomeru hmoty a vedomia, ani k iným filozofickým ontologickým alebo gnozeologickým otázkam. Pojmami materializmus alebo idealizmus nie je prípustné manipulovať vo vzťahoch, pre ktoré nie sú adekvátne. Problémy pružnosti a pevnosti materiálov sú klasickým príkladom takých problémov, ktoré sú svojou povahou voči filozofii v zásade indiferentné. Žiadna kategória technických vied sama osebe nie je ani materialistická, ani idealistická. Pripisovať jej takýto význam jednoducho nemá zmyslu. Materialistickou alebo idealistickou sa môže stať až explikácia jej obsahu vo vzťahu k ostatným všeobecnejším určenostiam hmotných štruktúr, z hľadiska kategoriálnych otázok filozofie.

Pri používaní špeciálnych kategórií technických vied sa inžinier v bežnej praxi nie vždy a všade dotýka otázok, ktorých správne riešenie vyžaduje svetonázorové alebo priamo filozofické hľadiská. Väčšina teoretických otázok inžinierskej praxe sa dá uspokojuivo riešiť v rovine teórie samotných technických vied, eventuálne prírodných alebo spoločenských vied. Ani v teoretickej fyzike, chémii alebo biológii, ktoré sú v bezprostrednom vzťahu k filozofii, nie je vždy a všade potrebné používať filozofické kategórie. Musíme rozlišovať nielen medzi empirickými hľadiskami inžinierskej praxe a jej teoretickými hľadiskami, ale aj medzi teoretickými hľadiskami, ktoré v podstate neprekračujú rámec danej disciplíny, a najvšeobecnejšími filozofickými hľadiskami. Pravda, to neznamená, že by filozofia mala byť pre techniku úplne zbytočná. Je isté, že jednostranný empirizmus a teoretická povrchnosť nemôže byť inžinierovi na ošoh. Ani samotná technologická prax sa trvale nezaobíde bez príslušnej teórie technickej vedy. A v určitých situáciách, kde teória daného odboru nemôže poskytnúť potrebné hľadiská, nemožno sa zaobísť ani bez jednotlivých metodických direktív filozofickej teórie. Správne stanovisko k spoločenským úlohám techniky podobne ako stanovisko k najvšeobecnejším otázkam prírodno-historického alebo spoločensko-historického vývoja si inžinier môže zabezpečiť len skúsenosťou syntetizovanou do sústavy všeobecných filozofických kategórií a zákonov.

Jednako sa však žiada zdôrazniť, že metódy filozofickej teórie musí inžinier používať veľmi rozvážne. Filozofiu potrebuje len v určitých zvláštnych prípadoch, keď rieši otázky teórie alebo praxe v rovine všeobecnosti, ktorá je za hranicami teoretickej skúsenosti technických vied. Ak sa obsahom určitých pojmov charakterizujú jednotlivé časti celkov, nevyplýva z toho, že obsahom tých istých pojmov a v rovnakom zmysle možno charakterizovať i samotné celky. Niečo podobné platí i o vzťahu všeobecných zákonov a kategórií špeciálnych vied k najvšeobecnejším zákonom a kategóriám filozofie. Pokiaľ sú kategórie technických vied vyjadrením podstaty iného radu než kategórie filozofie, nemožno ich metodologickú hodnotu stotožňovať. Ak sa inžinier koncentruje na špecificky určitú relatívne ohraničenú oblasť vzťahov, nie je žiadúce, aby do svojej analýzy násilne vnášal filozofické kategórie. Je nepochybné, že teoretická skúsenosť filozofie a technických vied sa navzájom prelína a zjednocuje, ale to nie je dôvod ani pre zjednodušené chápanie a vysvetľovanie jednoty technických a filozofických vied, ani pre svojvoľnú manipuláciu špecificky filozofickými pojmami.

Máme dost poučných príkladov z obdobia kultu osobnosti, keď sa filozofia absolutizovala a ponúkala technickým vedám dogmaticky, kategórie špeciálnych prírodných a spoločenských vied sa nahradzovali „dialektickým a historickým materializmom“. Bolo nebezpečenstvo, že „filozofická aplikácia“ vytlačí z teórie i praxe prírodných vied i samotné technologické postupy a experimenty. Takéto chyby napokon spôsobili, že sa pracovníci v technických vedách rovnako ako v ostatných prírodných a spoločenských vedách začali filozofii radšej vyhýbať.

Niet sporu o tom, že zákony a kategórie filozofie a zákony a kategórie špeciálnych vied majú navzájom čosi spoločné. Odkrývajú podstatu vývinu hmotných štruktúr na rozdielnych stupňoch všeobecnosti, plnia spoločnú úlohu, sledujú v princípe totožný cieľ poznania. Tým je však implicitne povedané, že každej z týchto vied patrí špecificky rozdielne miesto a úloha vo vzťahu k praxi. Treba mať na pamäti, že „nefilozofické“, a to najmä technické vedy, majú s objektom štúdia taký styk, aký filozofia nemá. Technické vedy pracujú špecifickými metódami, ktoré v žiadnom prípade nie je prípustné stotožňovať s filozofickými metódami. Filozofia zas nikdy nepracuje metódami, ktoré by umožňovali bezprostredný styk s objektom štúdia technických vied. Jej styk so špecifickou problematikou jednotlivých vied je vždy sprostredkovaný teoretickou skúsenosťou týchto vied, prvotne zovšeobecnenou empiriou, overenou v praxi týchto vied. Ak nie je správne metódu filozofickej teórie klásť do jednej roviny s metódami špeciálnych vied, tak tým viac to platí vo vzťahu technických vied a filozofie, pretože v technických vedách vskutku markantne prevládajú špecifické technické postupy experimentu.

Takto sa otázka efektívneho využívania filozofickej skúsenosti v inžinierskej praxi spája s požiadavkou solídneho, teoreticky fundovaného rozlišovania špecifického v technických vedách a vo filozofii. Z takejto požiadavky potom vyplynie príkaz uplatňovať direktívy filozofickej sústavy pojmov výlučne v závislosti od konkrétnej situácie, ktorá naozaj nastoľuje teoretický problém príslušnej roviny všeobecnosti. Vyžaduje si to rešpektovať zásadu nezamieňať predmet a metódy

špeciálnych vied s predmetom a metódou filozofie, nevytvárať umelo vykonštruované súvislosti medzi špecificky technickými pojmami a filozofickými kategóriami. Požiadavka nezamieňať problematiku špeciálnych vied s filozofickou problematikou tu predstavuje naozaj dôležitú direktívu. Jedine jej rešpektovaním možno predchádzať neopodstatneným „filozofickým“ aplikáciám tam, kde to vonkoncom nie je potrebné a nie je to v záujme ani filozofie, ani technických vied. Marxistickej filozofii patrí v systéme vied úloha vedy s imanentnými kategóriami, ktoré v žiadnej podobe nemožno filozofii odcudzovať.

Nemožno poprieť, že dokazovanie použiteľnosti filozofie v technických vedách patrí k významným a súčasne náročným úlohám doby. Plniť takéto úlohy úspešne však predpokladá nielen solídne znalosti filozofie, ale i bezpečnú orientáciu v problematike technických vied. Teoreticky nepodložené propagovanie jednoty a podmienenosti filozofie a technických vied, ktorému chýba vecná argumentácia, môže viesť skôr k odcudzeniu inžiniera filozofii než k priblíženiu. Preto dnes treba deformujúce prvky v interpretácii vzťahu filozofie a špeciálnych vied na spôsob, aký poznáme z obdobia kultu osobnosti, rozhodne odmietnuť. Brzdia rozvoj špeciálnych vied i samotnej filozofie a neukážu pracovníkom v špeciálnych vedách metodickú hodnotu filozofie.

Minulosť nás dostatočne poučila, že vulgarizácia podmienenosti metód špeciálnych vied filozofiou má skôr-neskôr za následok spravidla vlašný pomer k metodickým direktívam filozofickej teórie. Prebiehajúca diskusia k predmetnej téme signalizuje, že v slobodnej ďalšej konfrontácii názorov, stimulovanej dôsledne kritickým marxistickým postojom k prežívajúcim zvyškom obdobia kultu a dogmatizmu, je záruka, že filozofia sa zjednotí i s technickými vedami v hľadanej vsutku efektívnej podobe.